

ANDRII PETRASH (*Halicz, Ukraina*)

ORCID: 0000-0001-6929-1844

DZIAŁALNOŚĆ JEZUITÓW W TARNOPOLU I LWOWIE W LATACH 1852–1914¹

Abstract

THE ACTIVITY OF THE JESUITS IN TERNOPIL AND LVIV IN THE YEARS 1852–1914

The ban on the activity of the Society of Jesus in the Russian Empire made some Jesuits come to Galicia. Ternopil became the first city in the archdiocese of Lviv in which the Jesuits founded a religious centre after the restoration of the Society and leaving the Russian Empire. In Ternopil, in accordance with Kaiser's decree, they began to engage in educational activities from 1820. In 1836 Lviv became the second Jesuit centre in the archdiocese of Lviv. After the revolution of 1848, the Society of Jesus was banned, but in 1852 it resumed its activity in these two cities. The article presents the main features of the order in the archdiocese of Lviv, and the specificity of its pastoral work in the region. The paper focuses on Ternopil and Lviv, because they were the two cities of the archdiocese where the Society was most active in the years 1852–1914.

Keywords: Society of Jesus, Jesuits, archdiocese of Lviv, Ternopil, Lviv

Słowa kluczowe: Towarzystwo Jezusowe, jezuici, archidiecezja lwowska, Tarnopol, Lwów

Druga połowa XIX w. była ważna w historii katolicyzmu w Cesarstwie Austriackim. Kościół zaangażował się w aktywną działalność w życiu społeczno-politycznym państwa, będąc zarazem jedną z najważniejszych podpór monarchii i czynnikiem kształtującym i podtrzymującym lojalność wobec domu panującego. Miało na to wpływ kilka czynników. Po pierwsze, konkordat z 1855 r. pomiędzy papieżem Piusem IX a cesarzem Franciszkiem Józefem przyczynił się do likwidacji polityki józefinizmu, a Kościół katolicki nie tylko uwolnił się od wpływów państwa, ale także uzyskał uprzywilejowaną pozycję. Po drugie, rozwój wydziałów teologicznych na uniwersytetach monarchii, seminariów duchownych, a także kontakty z innymi ośrodkami religijnymi w Europie były ważnymi czynnikami w podniesieniu poziomu wykształcenia duchowieństwa w cesarstwie. Przyniosło to efekty i już na początku XX w. wśród przywódców duchowieństwa katolickiego Galicji pojawiły się tak wybitne osobistości, jak:

¹ Artykuł jest częścią projektu napisanego podczas pobytu na Programie Stypendialnym Rządu RP dla Młodych Naukowców 2020–2021.

biskup przemyski Józef Sebastian Pelczar (1842–1924), biskup tarnowski Leon Wałęga (1859–1933) czy Józef Bilczewski (1860–1923), arcybiskup lwowski w latach 1900–1923. Nie tylko łączyli oni stanowiska kościelne z zamiłowaniem do nauki, ale próbowali przekształcać podległe im diecezje w aktywne ośrodki religijne, w myśl postulatów encykliki *Rerum novarum*. W tym czasie rozmaite zakony zaczęły odgrywać szczególnie aktywną rolę w życiu społecznym cesarstwa. Ich przedstawiciele zajmowali się szkolnictwem średnim i podstawowym, katechizacją ludności, pomocą ubogim i chorym. Wśród nich wyróżniali się jezuici, którzy w swojej działalności skupili się na prowadzeniu misji ludowych oraz rekolekcji parafialnych. Ponadto organizowali bractwa i sodalacje, promując relacje między Kościołem a parafianami i przyciągając świeckich do życia duchowego Kościoła².

Główne cechy działalności jezuitów na przełomie XIX i XX wieku, ze szczególnym uwzględnieniem archidiecezji lwowskiej

Artykuł dotyczy prowincji galicyjskiej zakonu jezuitów, która obejmowała obszar archidiecezji lwowskiej³. W 1820 r., gdy jezuici przywrócili działalność w Galicji, na samym początku prowincja nosiła nazwę prowincja polska, ale rok później zmieniono ją na galicyjską. W 1833 r. jezuici otworzyli nowe placówki zakonne w Austrii, w wyniku czego nazwa prowincji została ponownie zmieniona na prowincję galicyjsko-austriacką, a następnie w 1839 r. na prowincję austriacko-galicyjską. Ostatecznie 21 czerwca 1846 r. jezuici podzielili ją na dwie części, na prowincję galicyjską i austriacką⁴.

Lwów i Tarnopol są jedynymi miastami archidiecezji lwowskiej, w których jezuici posiadali domy zakonne w latach 1820–1848. Dekretem cesarza z 20 sierpnia 1820 r. Towarzystwo Jezusowe otrzymało zadanie zorganizować placówkę edukacyjną w Tarnopolu. Aby wypełnić tę misję, jezuici wynajęli klasztor dominikanów, a także przylegające do niego kościół, ogród i skwer⁵. W 1822 r. Towarzystwo Jezusowe rozpoczęło budowę konwikt, a w następnym roku wprowadziło dwuletnie kursy filozoficzne, które były prowadzone dla zakonników i księży świeckich⁶. W Tarnopolu główną działalnością zako-

² A.P. Bieś, *Jan Badeni SJ (1858–1899). U początków ruchu społecznego katolików w Galicji*, Kraków 2012, s. 18–19.

³ Na terenie prowincji galicyjskiej znajdowały się również diecezje przemyska, tarnowska i krakowska.

⁴ J. Sas, *Dawniejsze nazwy i zmiany terytorialne Prowincji Galicyjskiej*, „Nasze Wiadomości” 1910–1912, nr 3, s. 468; *Prowincja zakonna*, [w:] *Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996 [wyd. 2, Kraków 2004], <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/tjbo?b=enc&q=PROWINCJA+ZAKONNA&f=1> [dostęp: 10.12.2021].

⁵ B. Topij-Stempińska, *Źródła do działalności edukacyjnej konwikt szlacheckiego w Tarnopolu*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 19, s. 229.

⁶ J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1564–1886*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 1998, nr 5, s. 281.

nu była edukacja. Poza Tarnopolem, kolejną placówką zakonną Towarzystwa Jezusowego w archidiecezji lwowskiej był Lwów. W 1820 r., po powrocie do Galicji część jezuitów (28 osób) tymczasowo mieszkała nad Pełtwią⁷. W 1826 r. arcybiskup Andrzej Alojzy Ankwicz udzielił zgody, aby trzech z nich głosiło kazania w mieście. We wrześniu tego roku jezuici prowadzili ponadto studia duchowe dla siostr benedyktynek i siostr sakramentek⁸. Po tej misji opuścili Lwów, a miejscowy kościół św. Piotra i Pawła, który kiedyś należał do nich, pozostał opustoszały. Nie oznacza to wcale, że porzucono ideę powrotu do Lwowa. Udało się to zrobić dopiero dziesięć lat później z pomocą gubernatora Galicji Ferdynanda Karola Józefa Habsburga-Este. Już 17 czerwca 1836 r. dzięki wsparciu arcyksięcia jezuici odzyskali świątynię, a 21 sierpnia sam gubernator uroczyście wręczył im klucze do niej. Potem zajęli się renowacją świątyni, a także rozpoczęli prowadzenie rekolekcji i nauk duchowych. W 1841 r. utworzyli bractwo Niepokalanego Serca Maryi⁹. W tym samym roku jezuitom udało się otworzyć szlachetny konwikt św. Mikołaja we Lwowie. Wzorem dla niego była Terezańska Akademia Wojskowa, tzw. Theresianum w Wiedniu, według której uporządkowano program nauczania konwiktu i jego strukturę wewnętrzną. Egzaminy odbywały się przed rządową komisją. W samym konwikcie w tym czasie uczyło się 50 osób. Głównymi przedmiotami w programie edukacyjnym były język polski i literatura, a w 1847 r. wzmocniono znaczenie kursów filozofii i matematyki¹⁰.

W marcu 1848 r. Lwów stał się jednym z wielu miejsc w Europie, gdzie wydarzenia Wiosny Ludów miały znaczny odzew. W działania o charakterze antypaństwowym zaangażowali się m.in. uczniowie i studenci; niektórzy z nich pobierali naukę u jezuitów. Do rewolucjonistów dołączyli też księża Karol Antoniewicz i Józef Brown. Nie inaczej było w innych miejscowościach cesarstwa. Wszystko to spowodowało niezadowolenie rządu austriackiego i stało się pretekstem do wydania cesarskiego dekretu o zakazie działalności zakonu jezuitów na terenie monarchii. Wraz z nim z tych samych powodów został zniesiony w obrębie państwa Habsburgów zakon redemptorystów¹¹. Tym razem restrykcje były w prawie krótko i już po czterech latach zakon powrócił do archidiecezji lwowskiej.

W 1852 r. Towarzystwo Jezusowe ponownie uzyskało zezwolenie na działalność w monarchii habsburskiej. Jezuici powrócili do swoich placówek zakonnych

⁷ *Catalogus sociorum et officiorum Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1821, [w:] Catalogi sociorum et Officiorum Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex annis 1821–1832, Cracoviae 1900, s. 15.*

⁸ S. Załęski, *OO. Jezuici we Lwowie*, Kraków 1880, s. 112.

⁹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908, s. 303; idem, *OO. Jezuici we Lwowie...*, s. 112–113.

¹⁰ J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego...*, s. 281; S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów...*, s. 303.

¹¹ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*, Kraków 2013, s. 21.

w Tarnopolu i Lwowie. Dla porównania warto podkreślić, że oprócz nich na początku 1853 r. w ówczesnej archidiecezji lwowskiej istniały 24 domy zakonów męskich innych kongregacji. Chociaż liczba ta wydaje się znaczna, to wzięwszy pod uwagę rozległość archidiecezji, ogromne braki kadrowe wśród kapłanów i zapotrzebowanie na opiekę duszpasterską, a także niewielki skład liczbowy zakonników, okazuje się, że nie odpowiadała ona realnym wyzwaniom stojącym przed miejscowym Kościołem w okresie neoabsolutyzmu¹².

Należy zauważyć, że nie wszyscy jezuici opuścili terytorium Cesarstwa Austriackiego po zakazie zakonu w 1848 r. Część z nich pozostała przy swoich parafiach; inni mieszkali w kolegiach. Byli to w większości starsi jezuici lub ci, którzy ze względów zdrowotnych nie mogli podróżować¹³. W katalogach zakonu można znaleźć dane o pobycie jezuitów w różnych miejscowościach. Na początku 1852 r. w galicyjskiej prowincji było 134 jezuitów, z czego 82 ojców, 13 scholastyków i 39 koadiutorów¹⁴. Jeśli chodzi o archidiecezję lwowską, to w jej granicach mieszkało 43 jezuitów, z czego 24 koadiutorów i 19 ojców¹⁵. W tym czasie prowincjałem zakonu był ks. Mikołaj Baworowski¹⁶, mieszkający we Lwowie¹⁷.

Najwięcej jezuitów znajdowało się we Lwowie – 11 osób (5 ojców i 6 koadiutorów) oraz w Tarnopolu – 13 osób (6 ojców, 7 koadiutorów)¹⁸. Pozostałych 19 jezuitów mieszkało w różnych parafiach. W takich miejscowościach jak: Biła, Biłka, Czerwonogród, Czortków, Ispas, Narol, Podhorce, Skowiatyn, Touste, Wysocko i Założce mieszkały pojedyncze osoby. Po 2 osoby były przydzielone w takich parafiach jak: Łubianki, Milatyn, Pieniaki, Żużel¹⁹.

¹² Największą liczbę domów posiadali dominikanie – osiem. Bernardyni mieli siedem domów, karmelici – trzy, franciszkanie konwentualni – trzy, kapucyni – dwa. Rekolekcji mieli tylko jeden w archidiecezji. *Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidioecesis Leopoltanae ritus latini pro Anno Domini MDCCCLIII*, Leopoli 1853, s. 91.

¹³ S. Augustynek, *Prowincja Małopolska Towarzystwa Jezusowego w latach 1926–1939*, Kraków 2020, s. 44–45.

¹⁴ W katalogach Towarzystwa Jezusowego niewyświęceni jezuici byli określani po prostu jako „coadjutores”, a już wyświęceni jako „patres”. W dalszej części termin „koadiutor” będzie używany w odniesieniu do braci zakonu. *Catalogus dispersae Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1852*, Leopoli 1852, s. 73.

¹⁵ Ibidem, s. 64.

¹⁶ Prowincjałami galicyjskiej prowincji Towarzystwa Jezusowego w latach 1852–1914 byli: Mikołaj Baworowski (1844–1854), Józef Brown (1854–1866), Kasper Szczepkowski (1866–1871), Franciszek Kautny (1871–1877), Michał Mycielski (1877–1881), Henryk Jackowski (1881–1887), Michał Mycielski (1887–1893), Kasper Szczepkowski (1893–1897), Jan Badeni (1897–1899), Antoni Langer (1899–1901), Włodzimierz Ledóchowski (1902–1906), Wojciech Maria Baudiss (1906–1908), Włodzimierz Piątkiewicz (1909–1912), Piotr Bapst (1912–1916). *Prowincjałowie*, [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/tjbo?b=enc&q=PROWINCJA-LOWIE&f=1> [dostęp: 10.12.2021].

¹⁷ *Catalogus dispersae Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1852...*, s. 61.

¹⁸ Ibidem, s. 62–63.

¹⁹ Ibidem, s. 63–64.

Tarnopol

Tarnopol stał się miastem w archidiecezji lwowskiej, od którego jezuici rozpoczęli aktywną działalność po ich ponownym zniesieniu. Co więcej, miejscowość tę można uznać za główne miasto aktywności zakonu w okresie 1852–1886 w Galicji Wschodniej. Wynikało to przede wszystkim z działalności konwiktu, do którego Towarzystwo Jezusowe odzyskało prawo własności 13 czerwca 1853 r.²⁰ Pomimo uregulowanej sytuacji prawnej sytuacja z konwiktem tarnopolskim była skomplikowana. Po pierwsze, gdy w 1846 r. jezuici podzielili swoją prowincję galicyjską na odpowiednio austriacką i galicyjską, większość nauczycieli z Tarnopola przeniosła się do Karlsbergu i Feldkirch, gdzie powstały nowe konwikty zakonu. W związku z tym miejscowi musieli zmierzyć się z problemem braku odpowiedniej kadry pedagogicznej²¹. Innym wyzwaniem był status szkoły. Konwikt był otwarty tylko jako „prywatna szkoła szlachecka” i nie miał praw państwowych. Podstawą legislacyjną dla otwarcia instytucji była decyzja ministra wyznań i oświaty Leopolda Thuna z dnia 17 czerwca 1856 r. Ważnym warunkiem było to, że jezuici musieli dostosować szkołę do austriackiego prawa. Początkowo w konwikcie były otwarte tylko cztery klasy młodsze, a potem już cztery wyższe. Ponadto wychowankowie musieli zdawać przed komisją państwową egzaminy i maturę. Było to ważne, ponieważ tylko w takim przypadku po ukończeniu nauki w konwikcie uczniowie mieli prawo do kontynuacji edukacji w szkołach wyższych²².

W 1856 r. w konwikcie rozpoczęto naukę. W domu tarnopolskim pracowało wówczas 17 ojców i 13 koadiutorów²³. Decyzją prowincjała zakonu Józefa Browna 15 września 1856 r. stanowisko rektora placówki objął ks. Franciszek Kautny²⁴. Do obowiązków rektora należało organizowanie życia szkolnego w konwikcie, w czym mieli mu pomagać prefekci. Każdy z prefektów miał swoją własną sferę: finanse, bibliotekę, edukację itd. Kadra pedagogiczna w konwikcie była dość zróżnicowana. W jej skład wchodził zarówno nauczyciele z poważnym doświadczeniem pedagogicznym, jak i młodzi jezuici, którzy przyjechali do Tarnopola na praktykę pedagogiczną. W sumie w latach 1856–1887 w placówce

²⁰ Ibidem, s. 64.

²¹ J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego...*, s. 282.

²² B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy*, Kraków 2019, s. 131–132.

²³ *Catalogus sociorum et officiorum Provinciae Galiciae Societatis Jesu ineunte anno MDCC-CLVII*, Leopoli 1857, s. 11–12.

²⁴ Ibidem, s. 11. Odpowiedzialnymi za dom Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu w latach 1852–1914 byli: Jan Zranicki (1852–1856), Franciszek Kautny (1856–1861), Jan Galicz (1861–1867), Adolf Kamiński (1867–1871), Kasper Szczepkowski (1871–1874), Adolf Kamiński (1874–1880), Marian Morawski (1880–1883), Paweł Rubon (1883–1886), Piotr Bapst (1886–1887), Juliusz Christian (1887–1890), Ignacy Miszkiewicz (1890–1895), Michał Mycielski (1895–1897), Józef Gadowski (1897–1899), Ignacy Miszkiewicz (1899–1902), Leon Jakubiński (1902–1905), Władysław Wojtoń (1905–1908), Henryk Haduch (1908–1911), Ignacy Miszkiewicz (1911–1917). *Tarnopol*, [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=TARNOPOL&f=1> [dostęp: 10.12.2021].

oświatowej pracowało 108 nauczycieli, wśród których 59 osób miało niewielki staż pracy w konwiktie tarnopolskim – od jednego do dwóch lat, 27 osób – od trzech do pięciu, 13 osób – od sześciu do dziesięciu. I tylko 9 nauczycieli miało staż minimum 11 lat. Świadczy to o tym, że w kadrze pedagogicznej konwikt tarnopolskiego przeważali młodzi jezuici²⁵. Zdaniem Beaty Topij-Stempińskiej „taka duża liczba młodych jezuitów odbywających praktyki w latach 1856–1887 prawdopodobnie wynikała z tego, że w tym okresie jezuici prowadzili w Galicji tylko jedną placówkę edukacyjną dla młodzieży”. Pewną różnicę widać w narodowości kadry nauczycielskiej. Jeśli w pierwszej dekadzie działalności placówki pracowali w niej Czesi, Niemcy, Francuzi, to już w następnej przeważali Polacy miejscowego pochodzenia²⁶.

Głównym zadaniem konwiktów było „przysposobić powierzonych sobie uczniów do złożenia egzaminu dojrzałości, o ile na to ich zdolności pozwalają; a przez religijne wychowanie i umysłowe wykształcenie uczynić ich na przyszłość pożytecznymi członkami rodziny, Kościoła i kraju”²⁷. Jeśli chodzi o warunki, w jakich jezuici przyjmowali do konwiktów, to były one następujące: do szkoły przyjmowano dzieci, których najniższa granica wieku miała sięgać dziewięciu lat, a najwyższa nie przekraczała trzynastu. W pierwszych dniach pobytu w konwiktach uczniowie musieli zdawać egzamin przed nauczycielami. Ci ostatni decydowali, do której klasy wysłać ucznia. Opłata roczna wynosiła 420 złr. Połowę kwoty należało wpłacić 1 września, a drugą połowę – 1 stycznia²⁸.

Jezuici dostosowali swój program nauczania do przepisów edukacyjnych cesarstwa, ponieważ umożliwiało to ich wychowankom kontynuowanie nauki w innych placówkach oświatowych. Przedmioty nauczane w konwiktach były takie same jak w szkołach publicznych²⁹. Duży nacisk położono na naukę języków, w szczególności niemieckiego, polskiego i francuskiego³⁰. Można było uczyć się również włoskiego lub angielskiego, ale na prośbę bliskich ucznia i pod warunkiem, że biegle władał on językiem francuskim³¹. Prawni opiekunowie mogli zdecydować (i opłacić) naukę takich przedmiotów nadobowiązkowych jak: kaligrafia, rysunek, śpiew, muzyka, taniec i gimnastyka³². Jezuitom, ze względu na prywatny status tarnopolskiej placówki oświatowej, udało się połączyć austriacki program edukacyjny z dokumentem edukacyjnym zakonu *Ratio Studiorum*³³.

²⁵ B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych...*, s. 140, 142.

²⁶ Ibidem, s. 146–147.

²⁷ Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego (dalej: ATJKr), rkps nr 1176, Zakład Naukowy pod Zarząd Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu, Akta konwikt tarnopolskiego z lat 1824–1920, k. 155.

²⁸ Ibidem, k. 156.

²⁹ Ibidem, k. 155.

³⁰ B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych...*, s. 134.

³¹ ATJKr, rkps nr 1176, Zakład Naukowy pod Zarząd..., k. 155.

³² Ibidem, k. 155r.

³³ J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego...*, s. 283.

W 1863 r. konwikt uzyskał status kolegium. Naukę w nim pobierała głównie młodzież szlachecka³⁴. Byli to przede wszystkim uczniowie z Galicji Wschodniej, ale w kolejnych latach do placówki zaczęły przybywać pojedyncze osoby z Imperium Rosyjskiego, Prus i Poznania. W 1863 r. liczba uczniów wynosiła 56, w 1873 r. – 128, co stanowiło maksymalną liczbę uczniów pobierających naukę w konwikcie w ciągu roku. Po 1873 r. liczba uczniów wahała się zwykle od 90 do 110 osób³⁵, a w domu przebywało 39 jezuitów, w tym 13 ojców, 14 scholastyków i 12 koadiutorów³⁶. W tym samym roku konwikt zmienił swą oficjalną nazwę. Początkowo nazywał się „prywatny konwikt szlachecki w Tarnopolu”, a ostatecznie przyjęto nazwę „Zakład Wychowawczo-Naukowy Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu”; pod takim mianem figuruje od roku szkolnego 1875/1876 w oficjalnych dokumentach³⁷. W sumie w latach 1856–1886 u jezuitów pobierało naukę 638 osób³⁸.

Jezuici nie byli zadowoleni ze swej działalności edukacyjnej w Tarnopolu. Było kilka powodów, dla których zakon rozpoczął poszukiwania nowego miejsca dla funkcjonowania placówki oświatowej. Po pierwsze Tarnopol znajdował się w niekorzystnej sytuacji geograficznej, która utrudniała komunikację z innymi miastami Galicji³⁹. Ponadto jezuici byli świadomi niestabilnej sytuacji politycznej, a Tarnopol znajdował się blisko granicy austriacko-rosyjskiej, co również było niebezpieczne dla funkcjonowania instytucji w przypadku wojny między państwami. Napięcia między obydwoma państwami w okresie wojny krymskiej pokazały, że groźba konfliktu zbrojnego bynajmniej nie była teoretyczna⁴⁰. Konwikt nie miał też praw publicznych. Poza tym cały budynek placówki był stosunkowo niewielkich rozmiarów, co z kolei uniemożliwiało zwiększenie liczby uczniów. Co więcej, utrzymanie takiej instytucji w miastach wymagało dużych nakładów pieniężnych⁴¹.

Pomysłodawcą przeniesienia placówki oświatowej z Tarnopola do innej lokalizacji był ks. Marian Morawski. Aktywne poszukiwania nowego miejsca rozpoczęły się w 1880 r., kiedy został on rektorem placówki. Jego pomysł poparł prowincjał zakonu ks. Henryk Jackowski⁴². W 1882 r., po uzyskaniu zgody od

³⁴ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów...*, s. 292.

³⁵ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej 1773–1905*, cz. 2: 1820–1905, Kraków 1906, s. 918.

³⁶ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1873*, Cracoviae 1873, s. 19.

³⁷ B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych...*, s. 138–139.

³⁸ J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego...*, s. 283.

³⁹ *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwikt i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936*, Kraków 1936, s. 9.

⁴⁰ J. Niemiec, *Zakład naukowo-wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Rzeszów–Kraków 1998, s. 21.

⁴¹ *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwikt i Gimnazjum...*, s. 9; B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych...*, s. 163.

⁴² J. Krysa, *Krótkie zebranie ważniejszych szczegółów dotyczących rozwoju Gimnazjum prywatnego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem od chwili założenia w r. 1883. aż do pocz. r. szk. 1893/4*, [w:] *Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*, Przemyśl 1894, s. V.

generała Towarzystwa Jezusowego na przeniesienie konwiktów w inne miejsce, ks. Jackowski zaczął realizować swoje plany zmiany lokalizacji instytucji⁴³. Wybrano Bąkowice pod Chyrowem w diecezji przemyskiej. Na początku sierpnia 1883 r. Jackowski poświęcił kamień węgielny i rozpoczęto budowę nowego konwiktów. Przez pierwsze trzy lata pracami kierował ks. Antoni Łuszkiewicz, a po jego śmierci w grudniu 1886 r. kierownictwo przejął Jan Zakrzewski, który był budowniczym z Tarnopola⁴⁴. Koszty budowy nowej placówki oświatowej zostały w dużej mierze pokryte ojcowizną ks. Morawskiego, którą przekazał zakonowi⁴⁵. Zakład Naukowo-Wychowawczy w Chyrowie przetrwał do 1939 r., mając tylko dwie przerwy w funkcjonowaniu w okresie I wojny światowej. Szkoła ta stała się jednym z najlepszych zakładów kształcących młodzież męską nie tylko w czasach autonomii, ale i II Rzeczypospolitej⁴⁶.

Oprócz działalności edukacyjnej w Tarnopolu jezuici zajmowali się również pracą duszpasterską. Po przywróceniu zakonu w 1852 r. pracowali w świątyni należącej do zakonu dominikanów, ale administracją kościoła kierowali księża diecezjalni, a więc tacy, którzy nie byli członkami żadnego z zakonów. Jezuici opiekowali się ołtarzami św. Ignacego, Ksawerego i Józefa, a także mieli osobną zakrystię. Mieli również prawo do odprawiania mszy w kościele i głoszenia kazań⁴⁷.

W 1868 r. rozpoczęły się negocjacje między jezuitami a dominikanami w sprawie praw własności ziemi. Towarzystwo Jezusowe planowało wykupić u dominikanów realność dzierżawioną od lat dwudziestych. Obu stronom długo nie udało się dojść do porozumienia i negocjacje przeciągnęły się aż do 1898 r. Sytuacja była o tyle skomplikowana, że Towarzystwo Jezusowe wybudowało za własne środki budynek konwiktów na dzierżawionej działce, co oznaczało, że sytuacja mogła się rozstrzygnąć albo wykupem realności przez jezuitów, albo sprzedażą gmachu dominikanom. W rezultacie jezuici podjęli decyzję o zwolnieniu dzierżawionej realności, a budynek swej dawnej placówki oświatowej sprzedali⁴⁸. Sprawy finansowe przeciągały się do 1903 r., aż nowy prowincjał zakonu dominikanów Florian Bielat odkupił od jezuitów budynek za 30 tys. zł⁴⁹.

⁴³ *Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktów i Gimnazjum...*, s. 9.

⁴⁴ J. Sas, *Konwikt chyrowski w latach 1886–1911*, [w:] *Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*, Przemysł 1911, s. 6.

⁴⁵ X. Харчук, *Комплекс Культурно-освітнього закладу єзуїтської гімназії та конвікту в м. Хиріві*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка»”, № 585, Львів 2007, c. 160.

⁴⁶ A. Królikowska, *Chyrowski Zakład Naukowo-Wychowawczy w „Sprawozdaniach”*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, nr 2, s. 106. Zob. szerzej: J. Niemiec, *Zakład naukowo-wychowawczy...*, passim.

⁴⁷ J. Skrabski, *Kościół p.w. św. Wincentego Ferreriusza i klasztor OO. Dominikanów z przynależnymi zabudowaniami w Tarnopolu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, t. 16, Kraków 2008, s. 273.

⁴⁸ Ibidem, s. 274.

⁴⁹ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów...*, s. 293.

Równocześnie jezuita podjęli decyzję o budowie w Tarnopolu kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i nowego domu trzeciej probacji. W grudniu 1897 r. władze miejskie Tarnopola przyznały zakonowi miejsce pod budowę. W 1898 r. Towarzystwo Jezusowe odkupiło za symboliczną cenę 100 zł działkę, na której wiosną 1899 r. rozpoczęto budowę świątyni. Kierownictwem procesu budowy kościoła początkowo zajmował się wicerektor domu trzeciej probacji ks. Józef Gadowski, a następnie rektor domu ks. Ignacy Miszkiewicz⁵⁰. Budowa świątyni zakończyła się w sierpniu 1901 r., a 29 września odbyła się uroczysta liturgia z udziałem tytularnego arcybiskupa Darnis Józefa Webera, sufragana diecezji lwowskiej⁵¹. Budowa świątyni była możliwa dzięki rozmaitym datkom. Największym dobroczyńcą był Wacław Baworowski, daleki krewny jezuity, ks. Mikołaja Baworowskiego. Kwota jego darowizny wyniosła 60 tys. zł; pozostałe środki zbierał ks. Feliks Zosel⁵². W 1907 r. przeprowadzono remont schodów prowadzących do kościoła, potem w 1910 r. ustawiono wokół kościoła ogrodzenie. Do 1914 r. świątynia była stopniowo odnawiana⁵³.

Jak już wspomniano, oprócz świątyni jezuita wybudowali w Tarnopolu również dom, który służył jako dom trzeciej probacji. Projekt budynku został stworzony przez Stanisława Krzyżanowskiego, choć w trakcie budowy jezuita zmienili plany projektu. Do domu przeniesiono inwentarz z dawnego konwikt, a konkretnie ołtarz i ikony z kaplicy, a także bibliotekę. Dom został konsekrowany 1 września 1901 r.⁵⁴

Oprócz edukacji jezuita zajmowali się w Tarnopolu również działalnością charytatywną, m.in. opieką nad chorymi i ubogimi, a także typową pracą duszpasterską. W 1880 r. przeprowadzili rekolekcje w miejskich szkołach publicznych. W 1881 r. ks. Morawski zorganizował pierwsze rekolekcje dla miejscowej inteligencji, a w 1882 r. założył w mieście Towarzystwo Dam Dobroczynności św. Wincentego a Paulo. Głównym zadaniem Towarzystwa była opieka nad ubogimi⁵⁵. Warto zauważyć, że jezuita prowadzili działalność duszpasterską nie tylko w samym Tarnopolu, ale także w okolicznych miejscowościach, np. w Buczaczu i w Brodach⁵⁶.

Ważna rola w pracy filantropijnej przypadła ks. Antoniemu Reichenbergowi, który w sposób szczególny związał się z miejscowym środowiskiem. Z reguły

⁵⁰ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCXCIX*, Cracoviae 1899, s. 30; *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCM*, Cracoviae 1900, s. 30; S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej...*, s. 932.

⁵¹ A. Betlej, *Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny Marii i rezydencja ks. Jezuitów w Tarnopolu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, t. 16: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, Kraków 2008, s. 307.

⁵² S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej...*, s. 932–933.

⁵³ A. Betlej, *Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny Marii...*, s. 307–308.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 309.

⁵⁵ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej...*, s. 923.

⁵⁶ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów...*, s. 290.

jezuici prowadzili działalność misyjną i rekolekcyjną w różnych miejscowościach. Natomiast ks. Reichenberg udzielał się duszpastersko przez większość swojego życia w Tarnopolu. W tej miejscowości był nauczycielem rysunku w konwiktzie, ale jego główną formą działalności była opieka nad biednymi. W szczególności pod jego opieką znajdował się stary szpital i przytułek dla ubogich. Zmarł 23 stycznia 1903 r. i został pochowany na cmentarzu w Tarnopolu. W dowód wdzięczności nad jego grobem władze miasta postawiły pomnik z napisem „opiekunowi ubogich”⁵⁷.

Poza wymienioną działalnością Towarzystwo Jezusowe zakładało różne sodalicje i stowarzyszenia, mające na celu pogłębienie pobożności ich członków. W grudniu 1871 r. jezuici utworzyli w Tarnopolu Sodalicję Mariańską dla uczniów⁵⁸. Oprócz niej założyli także Bractwo Dobrej Śmierci⁵⁹. Obowiązkiem członków bractwa było spotykać się cztery razy w roku na wspólnych nabożeństwach, modlić się indywidualnie, rozmyślać nad własną śmiertelnością i być gotowym pokornie przyjąć moment odejścia z tego świata⁶⁰. W 1901 r. przy kościele założono Stowarzyszenie św. Zyty. Jego kierownikiem został rektor ks. Ignacy Miskiewicz. Należało do niej ok. 150 kobiet⁶¹. Stowarzyszeniem zajmowała się miejscowa Sodalicja Mariańska Pań, której członkinie prowadziły lekcje dla dziewcząt, a ks. Michał Kalman nauczał podczas zajęć z religii⁶². Sodalicja Mariańska Pań zbierała się co miesiąc na walne zebrania, brała udział w mszach sodalickich w kościele jezuitów, a także w procesjach ku czci Serca Pana Jezusa⁶³.

Kilka lat później, 27 kwietnia 1907 r., powstała Sodalicja Mariańska Panów Ziemi Podolskiej i Tarnopolskiej. Jej członkowie odbywali rekolekcje, brali udział w nabożeństwach majowych, procesjach parafialnych Bożego Ciała, organizowali wieczory muzyczne ku czci bł. Andrzeja Boboli⁶⁴. Sodalicja Mariańska Studentów została utworzona 13 listopada 1909 r. przez ks. Henryka Haducha i działała przy rezydencji jezuickiej. Haduch przez pewien czas pełnił funkcję moderatora, a po nim funkcję kierowniczą pełnił ks. Ludwik Goerlich. Członkowie tej sodalicji ogłaszali referaty i organizowali debaty o tematyce religijnej⁶⁵.

Jeśli chodzi o budynek konwiktu tarnopolskiego, to kilka lat po wyprowadzce konwiktu, ówczesny prowincjał zakonu ks. Michał Mycielski polecił prowadzić w nim jeszcze potem trzyletnie kursy z filozofii dla jezuitów. W 1888 r. studiowało

⁵⁷ T. Bzowski, *Ojcowie i bracia Towarzystwa Jezusowego zmarli w polskich prowincjach od r. 1820*, Kraków–Warszawa 1932, s. 33.

⁵⁸ *Czym jest kongregacja mariańska*, „Z Chyrowa” 1906, nr 1, s. 13.

⁵⁹ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 141.

⁶⁰ *Bractwa dobrej śmierci*, „Posłaniec Serca Jezusowego” 1905, nr 11, s. 324.

⁶¹ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 327–328.

⁶² A. Strzemboszówna, *Sprawozdania. Tarnopol. Sodalitycy pań*, „Sodalis Marianus” 1912, nr 1, s. 58.

⁶³ J. Tichówna, *Sprawozdania. Tarnopol. Sodalitycy pań*, „Sodalis Marianus” 1913, nr 2, s. 121–122.

⁶⁴ L. Boem, *Kronika Sodalitycy. Tarnopol*, „Sodalis Marianus” 1910, s. 253–254.

⁶⁵ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 221.

tam 25 osób⁶⁶. Potem gmach wynajmowały agencje rządowe, a także osoby prywatne. W 1896 r. kursy filozofii przeniesiono do Chyrowa, a w siedzibie kolegium ks. Kasper Szczepkowski zorganizował dom trzeciej probacji⁶⁷ dla 8–10 osób⁶⁸. Po przeniesieniu kursów filozofii liczba jezuitów w mieście zmniejszyła się do 22 osób⁶⁹. Na początku 1913 r. było jeszcze 20 osób⁷⁰, a w 1914 r. odbywali trzecią probację w Nowym Sączu. W ten sposób na parę miesięcy przed wybuchem I wojny światowej dom w Tarnopolu stał się prostym domem zakonnym, w którym mieszkało 10 jezuitów⁷¹.

Lwów

Lwów był drugim miastem, gdzie jezuita wznowili działalność. Z czasem stał się ośrodkiem, w którym Towarzystwo Jezusowe działało najaktywniej ze wszystkich miast w archidiecezji. Po rozproszeniu zakonu w 1848 r. władze odebrały jezuitom prawo własności konwiktów lwowskiego oraz kościoła św. Piotra i Pawła. Po reaktywacji Towarzystwa Jezusowego w Cesarstwie Austriackim jezuita dążyli do odzyskania utraconego mienia. Dzięki wsparciu arcybiskupa Łukasza Baranieckiego i namiestnika Agenora Gołuchowskiego zakonowi udało się odzyskać świątynię 30 stycznia 1852 r. Dwa lata później, 6 stycznia 1854 r., jezuita otworzyli na nowo rezydencję⁷². Konwikt szlachecki św. Mikołaja został jednak oddany władzy świeckiej i zakon nie był już w stanie go odzyskać.

W drugiej połowie XIX w. i do I wojny światowej Lwów pozostawał największym miastem w archidiecezji lwowskiej. Wynikało to choćby ze stołecznego charakteru miejscowości, która niezmiennie dynamicznie rozwijała się przez cały okres autonomiczny jako siedziba Sejmu Galicyjskiego, namiestnictwa, uniwersytetu, licznych szkół średnich, centrali wielu urzędów, instytucji i stowarzyszeń. Był to

⁶⁶ Na pierwszym roku filozofii studiowało 14 osób, na drugim – 8, na trzecim – 3. Wraz z nimi w Tarnopolu było 45 jezuitów (11 ojców, 26 scholastyków, 8 koadiutorów). Zob. *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCLXXXVIII*, Cracoviae 1888, s. 22–23.

⁶⁷ Dom, w którym jezuita przechodzili ostatni etap przygotowania do przyjęcia ostatnich ślubów.

⁶⁸ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej...*, s. 924–925.

⁶⁹ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCXCVI*, Cracoviae 1896, s. 25–26.

⁷⁰ 15 ojców (9 odbywało trzecią probację) i 5 koadiutorów. *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1912 in annum 1913*, Cracoviae 1912, s. 38.

⁷¹ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1913 in annum 1914*, Cracoviae 1913, s. 29, 38.

⁷² S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej...*, s. 900. Superiorami domu we Lwowie byli: Józef Brown (1854), Jan Galicz (1854–1858), Mikołaj Baworowski (1858–1866), Józef Brown (1866–1870), Kamil Praszalowicz (1870–1871), Adolf Kamiński (1871–1874), Alojzy Horzak (1874–1875), Władysław Wójcikowski (1875–1878), Franciszek Haben (1878–1881), Adolf Kamiński (1881–1885), Jan Stojek (1885–1889), Piotr Bapst (1889–1893), Henryk Jackowski (1893–1896), Jan Badeni (1896–1897), Michał Andrzejczak (1897–1898), Ignacy Miskiewicz (1898–1899), Stanisław Załęski (1899–1902), Włodzimierz Piątkiewicz (1902–1904), Stanisław Sopuch (1904–1909), Józef Hrubant (1909–1913), Stanisław Sopuch (1913–1915). Zob. Lwów, [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=LWOW&f=1&p=1> [dostęp: 10.12.2021].

zarazem ośrodek, w którym dominowały różne nurty myśli społeczno-kulturowej. Po 1867 r., czyli po przyznaniu Galicji autonomii, w mieście panowały nastroje liberalne, w związku z czym Towarzystwo Jezusowe było postrzegane przez lwowskich liberałów w negatywnym świetle. Stawiano jezuitów na równi z „ultramontanami”, przedstawiano ich jako konserwatystów i przeciwników wolności. Szczególnie negatywnie pisały o zakonie takie czasopisma, jak „Gazeta Narodowa” i „Dziennik Polski”⁷³. Sytuacja pogorszyła się po 1870 r., kiedy to podczas obrad I soboru watykańskiego Kościół katolicki ogłosił dogmat o nieomyślności papieża i jezuici wystąpili w jego obronie. W swoich kazaniach często mówili o instytucji papieża, co wzbudzało niezadowolenie ze strony ich adwersarzy⁷⁴.

Podobnie jak w przypadku wielu innych zakonów władze prowincjalne zakonu mieściły się we Lwowie, co dodatkowo wzmacniało pozycję domu i powodowało, że prowincjałowie bezpośrednio interesowali się rozwojem miejscowej placówki. W latach 1878–1879 prowincjał Franciszek Ksawery Habenii podjął się renowacji kościoła św. Piotra i Pawła. Oprócz odbudowy kościoła jezuitów udało się odbudować kaplicę św. Benedykta, która niegdyś należała do zakonu i którą, po likwidacji Towarzystwa Jezusowego w 1773 r., rząd austriacki przebudował na archiwum spraw sądowych. W sprawie kaplicy jezuitom pomagali miejscowi historycy. Pierwszym, który podjął się zadania jej odbudowy, był znany polski historyk Maurycy Dzieduszycki. Po jego śmierci sprawą zajął się jego syn August. Wraz z lwowskim superiorem zakonu ks. Piotrem Bapstem w 1892 r. August Dzieduszycki odnowił kaplicę św. Benedykta. W sumie odbudowa kaplicy kosztowała 17 tys. zł⁷⁵.

Spśród wszystkich stowarzyszeń, którymi zajmowało się Towarzystwo Jezusowe w archidiecezji lwowskiej, największa ich liczba przypadała na Lwów⁷⁶. Jako jedno z pierwszych zaczęło działać Bractwo Matek Chrześcijańskich. Statut bractwa zatwierdził arcybiskup lwowski Franciszek Ksawery Wierchlejski, a potem namiestnik Galicji Agenor Gołuchowski. Głównym zadaniem stowarzyszenia było organizowanie spotkań modlitewnych oraz wychowanie rodzin i dzieci w duchu katolickim. Działo ono przy kaplicy św. Benedykta w kościele jezuickim i zrzeszało w różnych okresach ponad 150 członkin⁷⁷. Dyrektorem bractwa był

⁷³ S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów...*, s. 303.

⁷⁴ S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porzobiorowej...*, s. 902.

⁷⁵ Ibidem, s. 907–910.

⁷⁶ W sumie we Lwowie istniało ok. 20 stowarzyszeń i bractw katolickich, które znajdowały się pod kierownictwem jezuitów. S. Załęski przedstawia taką listę: „Arcybractwo Serca Jezusowego, Apostolstwo Modlitwy, Arcybractwo Serca Maryi, Bractwo Matek Chrześcijańskich, Bractwo Dobrej Śmierci, 4 Bractwa Żywego Różańca dla 4 stanów, Stowarzyszenie św. Zyty dla sług, Stowarzyszenie św. Józefa dla szwaczek, Bractwo św. Józefa dla kobiet, 8 Sodalicji Mariańskich. Sodalicje były przeznaczone dla różnych grup ludności: dla pań wyższych stanów, dla pań inteligencji z miasta, dla pań i panien niemek, dla nauczycielek, dla panów i kleryków dyccezyalnych, dla akademików, dla studentów”. Ibidem, s. 914–915.

⁷⁷ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 144–145.

zawsze jeden z jezuitów. Przykładowo w latach 1874–1877 jego kierownikiem był ks. Kasper Szczepkowski, który w tym czasie kierował jeszcze Bractwem Najświętszego Serca Jezusowego⁷⁸.

We Lwowie działało również Bractwo Dobrej Śmierci, które miało długą tradycję istnienia w mieście. Pierwsze takie bractwo stworzył rektor ks. Jakub Różewicz 14 maja 1684 r., ale z czasem przestało ono istnieć. Prowincjał ks. Jackowski wznowił jego działalność podczas rekolekcji 20 października 1881 r. przy kościele św. Piotra i Pawła. Zrzeszało ono tylko mężczyzn. Jego pierwszym kierownikiem duchowym był ks. Kamil Praszałowicz. W 1882 r. bractwo liczyło ok. 400 członków, a 5 lat później ich liczba wzrosła do 700 osób⁷⁹.

Jedną z pierwszych sodalicji we Lwowie była Sodalicja Mariańska Panów i Młodzieży pw. Zwiastowania Najświętszej Panny Maryi i św. Kazimierza, założona przez ks. Stefana Bratkowskiego 4 marca 1889 r. przy kościele św. Piotra i Pawła. W 1891 r. Sodalicja Mariańska Panów rozszerzyła swoją działalność na klasę robotniczą, co wiązało się z wydaniem encykliki *Rerum novarum*. W 1891 r. liczyła 43 członków⁸⁰. Podobnie jak w przypadku innych tego typu stowarzyszeń, jej członkowie brali udział w nabożeństwach, organizowali wspólne modlitwy, zajmowali się uczniami, ogłaszali sprawozdania, a nawet walczyli z rozpowszechnianiem pornografii. W 1914 r. w sodalicji było 239 osób⁸¹.

W 1877 r. przy klasztorze Zgromadzenia Najświętszego Serca Jezusowego powstała Sodalicja Mariańska Dzieci Maryi, adresowana do kobiet. Jezuiti przeprowadzali w niej coroczne rekolekcje. W 1884 r. ks. Walerian Mrowiński zaangażował sodalicję w pomoc kobietom pracującym jako służące w domach⁸². Sodalis zbierali fundusze na kościoły, brali udział w różnych nabożeństwach, odwiedzali chorych, nauczali katechizmu, pomagali biednym, rozpowszechniali literaturę wśród polskich chłopów. W 1897 r. sodalis zaczęli zajmować się młodymi robotnicami, organizując dla nich spotkania i ucząc je języków i historii Polski. Następnie na bazie Sodalicji Mariańskiej Dzieci Maryi we Lwowie powstało Stowarzyszenie św. Zyty, w skład którego wchodził członkowie tej sodalicji⁸³. Stowarzyszenie zostało założone w 1897 r., dzięki ks. Konstantemu Marszałowiczowi przy kościele św. Piotra i Pawła i posiadało własny dom opieki przy ul. Blacharskiej 5⁸⁴. Również dzięki aktywności członkiń Sodalicji Dzieci Maryi w 1897 r. powstała Sodalicja Mariańska Nauczycielek, do założenia której przyczynił się ks. Józef Stanisław Adamski. Jej głównym zadaniem było

⁷⁸ W.M. Baudiss, *O. Kasper Szczepkowski*, „Nasze Wiadomości” 1913–1915, nr 4, s. 397.

⁷⁹ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 137–138.

⁸⁰ M. Gajewski, *25-lecie Sodalicji Mar. Panów we Lwowie*, „Sodalis Marianus” 1914–1915, nr 4, s. 236–237.

⁸¹ Ibidem, s. 240–242.

⁸² H. Czapelska, *Założenie i działalność kongregacji Dzieci Maryi w klasztorze Sacré-Coeur we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa Maryańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia Dogmatu o Niepokalanem Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 1, Lwów–Warszawa 1905, s. 579, 581–582.

⁸³ Ibidem, s. 581–583.

⁸⁴ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 318.

„uświęcanie członków przez Nabożeństwo”, w tym zwłaszcza udział w rekolekcjach⁸⁵. Na samym początku sodalicja liczyła 115 osób, ale z czasem ich liczba wzrosła do 250 członków⁸⁶. W 1912 r. sodalicja obchodziła we Lwowie swoje 15-lecie, w którym uczestniczyli założyciel sodalicji, arcybiskup Bilczewski, a także członkowie różnych sodalicji nie tylko ze Lwowa, ale i z innych miejscowości⁸⁷.

W 1896 r. ks. Bernard Herrmann ustanowił Sodalicję Mariańską dla Pań niemieckich. Idea stowarzyszenia pojawiła się podczas rekolekcji majowych w klasztorze Sacré-Coeur. Sodalicja powstała w grudniu w kaplicy jezuitów. Akt przyjęcia sodalisów do stowarzyszenia zakończył ówczesny sufragan lwowski Józef Weber. Każdego roku sodalisi dwukrotnie przyjmowali komunię obowiązkową, w uroczystość Niepokalanego Poczęcia i w uroczystość św. Józefa, odbywali rekolekcje, co miesiąc uczestniczyli we mszach w kaplicy jezuitów. Oprócz pomocy biednym dzieciom sodalisi musieli jeszcze dbać o szerzenie idei katolickich we własnych rodzinach. W 1903 r. sodalicja zorganizowała obchód jubileuszowy ku uczczeniu 25-letnich rządów papieskich Leona XIII⁸⁸.

W marcu 1889 r. powstała Sodalicja Mariańska Akademików. Założył ją ks. Stefan Bratkowski. Początkowo do sodalicji należało 17 członków. W 1897 r. sodalisi zaczęli aktywnie angażować się w działalność społeczną. Ponadto studiowali encykliki papieża Leona XIII, pisali artykuły do gazety „Jedność”⁸⁹.

We Lwowie działały też stowarzyszenia robotnicze. W latach 1896–1897 ks. Jan Badeni założył stowarzyszenie robotników „Przyjaźń”, które funkcjonowało w kilku punktach miasta. Najpierw on był jego moderatorem, a następnie przekazał kierownictwo ks. Alfredowi Wróblewskiemu⁹⁰.

Jezuici zajmowali się we Lwowie również działalnością publicystyczną. W latach 1871–1883 wydawano dwutygodnik „Przegląd Lwowski”. Redaktorem czasopisma był ks. Edward Podolski. Wzorowano się na periodyku „La Civiltà Cattolica”, który był wydawany przez rzymskich jezuitów i stawiał sobie za cel polemikę z radykalnymi oskarżeniami liberałów i absolutystów przeciwko papieżowi⁹¹. Jezuici galicyjscy brali też przykład z wielkopolskiego dziennika „Przegląd Poznański”. Dwutygodnik „Przegląd Lwowski” koncentrował się na kwestiach religijnych, naukowych i politycznych. Jednym z wiodących tematów na jego łamach była apologia

⁸⁵ *Sprawozdanie Sodalicji Dzieci Maryi PP. Nauczycielek we Lwowie, w r. 1905*, „Sodalis Marianus” 1906, s. 242.

⁸⁶ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 224.

⁸⁷ *Sprawozdania. Lwów. Sodalitycy pp. Nauczycielek lwowskich*, „Sodalis Marianus” 1912, nr 3, s. 181.

⁸⁸ T. Wehr, *Założenie i działalność Sodalicji Maryańskiej Pań niemieckich we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa Maryańska...*, s. 585–587.

⁸⁹ J.N. Konopka, *O działalności Akademickiej Sodalicji Maryańskiej we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa Maryańska...*, s. 615–617.

⁹⁰ S. Pyszka, „Jedność”. *Organ Związku Katolickich Robotników 1898–1902*, Kraków 1996, s. 7.

⁹¹ M. Jagiełło, *Trwałość i zmiana. Szkice o „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1918*, Warszawa 1993, s. 13.

dogmatu o nieomyślności papieża. Najaktywniej publikowali w czasopiśmie jezuiti, ks. Marian Morawski i ks. Stanisław Załęski⁹². Pierwszy zaczął tam publikować swoją znaną pracę pt. *Czy jezuiti zgubili Polskę?*⁹³, a drugi – *Filozofia i jej zadanie*⁹⁴. Z czasem, gdy polemika dotycząca dogmatu o nieomyślności papieża zaczęła tracić na znaczeniu, liczba czytelników czasopisma zmalała, a wydawnictwo miało trudności finansowe⁹⁵. W 1883 r. ks. Podolski podjął decyzję o przekazaniu wydania dwutygodnika Towarzystwu Jezusowemu. W ten sposób dwutygodnik „Przegląd Lwowski” przekształcił się w miesięcznik „Przegląd Powszechny”, który jezuiti zaczęli wydawać w Krakowie. Jego pierwszym redaktorem został ks. Morawski⁹⁶. Głównym zadaniem czasopisma było przekonanie opinii publicznej o ważnej roli Kościoła i papieża wśród społeczeństwa europejskiego, podobnie jak głosił to papież Leon XIII w swojej encyklice *Inscrutabili Dei consilio*. Jak uważa badacz historii zakonu, ks. A.P. Bieś, podstawa „Przeglądu” była „w pewnym sensie party-cypacją Galicji w przełomie związanym z pontyfikatem Leona XIII”⁹⁷.

Dla lepszej koordynacji sodalicji i aktywnej wymiany poglądów dotyczących ich funkcjonowania ks. Henryk Jackowski i ks. Jan Badeni założyli we Lwowie miesięcznik „Sodalis Marianus”, który był wydawany od lutego 1896 do kwietnia 1897 r. Następnie nazwę czasopisma zmieniono na „Ruch Katolicki”. Wydawano go co tydzień, a w ciągu ostatnich kilku miesięcy codziennie, ale tylko przez kilka lat, tj. do 1901 r. Jego ideowym następcą było nowe czasopismo „Sodalis Marianus”, lecz jezuiti wydawali je już w Krakowie. Publikowali w nim informacje i wiadomości o działalności sodalicji mariańskich na terenie Galicji. Jedno z jego dwóch biur znajdowało się we Lwowie, gdzie przesyłano korespondencję i różne materiały redakcyjne z archidiecezji lwowskiej⁹⁸. Również w latach 1898–1902 Towarzystwo Jezusowe wydawało we Lwowie czasopismo „Jedność”, na łamach którego poruszano zagadnienia aktualne dla klasy robotniczej w Galicji. Czasopismo prezentowało katolickie spojrzenie na taką problematykę, jak: trudne warunki pracy robotników, niskie płace, brak zabezpieczenia społecznego. Doktryna społeczna papieża Leona XIII była podstawą problematyki pracy w tych artykułach. Pierwszym redaktorem czasopisma był ks. Alfred Wróblewski, a po nim – ks. Władysław Czencz⁹⁹.

Poza działalnością stowarzyszeniową i publicystyczną jezuiti wyróżniali się w środowisku lwowskim podejmowaniem się organizacji ważnych wydarzeń

⁹² Z. Jakubowski, *„Przegląd Powszechny” 1884–1985*, Warszawa 1987, s. 21–22.

⁹³ S. Załęski, *Czy jezuiti zgubili Polskę?*, „Przegląd Lwowski” 1871, t. 1, s. 500, 545.

⁹⁴ M. Morawski, *Filozofia i jej zadanie*, „Przegląd Lwowski” 1876, t. 11, s. 75.

⁹⁵ Z. Jakubowski, *op. cit.*, s. 22.

⁹⁶ M. Jagiełło, *op. cit.*, s. 14.

⁹⁷ A.P. Bieś, *Recepcja społecznego nauczania papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914*, Kraków 1996, s. 30.

⁹⁸ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 262, 264–265.

⁹⁹ S. Pyszka, *op. cit.*, s. 5, 39.

religijno-społecznych na większą skalę. W ciągu pierwszej dekady Towarzystwo Jezusowe zorganizowało w mieście kilka istotnych inicjatyw.

W 1904 r. świat katolicki obchodził pięćdziesiątą rocznicę ogłoszenia dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. W uroczystości zaangażowała się również archidiecezja lwowska. Przede wszystkim w tym roku odbył się zjazd opiekunów sodalicii mariańskich z całego kraju, a także opublikowana została książka ks. Alfreda Wróblewskiego pt. *Sodaliczja Maryańska. Czem jest, jak ją zakładać i prowadzić?* Następnie, w dniach 28–29 września, we Lwowie odbył się Kongres Mariański – pierwsze tego typu wydarzenie w Galicji¹⁰⁰. Do organizacji kongresu aktywnie przyczynił się arcybiskup Józef Bilczewski¹⁰¹. Do udziału w kongresie przystąpiły wszystkie sodaliczje mariańskie organizowane przez jezuitów w archidiecezji lwowskiej. Z sodaliczji czerniowieckiej na kongres pojechało ok. 20 osób, z Kołomyi – 30 osób, a ze Stanisławowa na drugi dzień kongresu osobnym pociągami przybyło ok. 1500 osób z miejscowego stowarzyszenia św. Józefa. Kierownik sodaliczji mariańskich we Lwowie, ks. Alfred Wróblewski, wraz ze swoimi podopiecznymi pomagał w organizacji kongresu, objeżdżając miasta w całym kraju i zapraszając ludzi do udziału w wydarzeniu¹⁰².

Wszystkie te działania odbywały się w kontekście szerszych procesów, które występowały w tym czasie w Kościele katolickim. Papież Leon XIII nakazał zorganizowanie w 1904 r. Światowego Kongresu Mariańskiego w Rzymie ku czci Najświętszej Bogarodzicy. Śmierć papieża nie przeszkodziła w realizacji tego pomysłu. Jego następca, Pius X, nie tylko zatwierdził zwołanie kongresu, ale także wezwał, aby takie kongresy odbywały się we wszystkich katolickich częściach świata¹⁰³.

W maju 1905 r. w kościele św. Piotra i Pawła we Lwowie odbyła się koronacja obrazu Matki Bożej¹⁰⁴. Była to już trzecia koronacja przeprowadzona w mieście. Pierwsza odbyła się w 1751 r. w kościele dominikanów, kiedy obraz Bogurodzicy koronował arcybiskup Mikołaj Ignacy Gerard Wyżycki. Drugą koronację cudownego wizerunku Matki Bożej Łaskawej w katedrze lwowskiej przeprowadził arcybiskup Wacław Hieronim Sierakowski 12 maja 1776 r.¹⁰⁵ Trzecia koronacja została zainicjowana przez Towarzystwo Jezusowe – wiele dziesięcioleci po dwóch pierwszych. Było to znaczące wydarzenie dla Lwowa, które zgromadziło kilka tysięcy osób. Polska społeczność miasta postrzegала je jako przejaw polskiego

¹⁰⁰ *Uroczystości jubileuszowe ku czci Niepokalanej*, „Nasze Wiadomości” 1904–1906, nr 1, s. 372–373.

¹⁰¹ *Maryański Kongres we Lwowie*, „Posłaniec Serca Jezusowego” 1904, nr 12, s. 454.

¹⁰² *Uroczystości jubileuszowe ku czci Niepokalanej...*, s. 376–379.

¹⁰³ *Maryański Kongres we Lwowie...*, s. 453.

¹⁰⁴ W latach 1751–1939 w mieście koronowano sześć obrazów Bogurodzicy, z czego trzy koronami papieskimi, a trzy na prawie biskupim (w Krakowie, dla porównania, w tym okresie koronowano trzy obrazy Bogurodzicy).

¹⁰⁵ ATJKr, rkps nr 1006, Kurenda konsystorza metropolitalnego lwowskiego obrz. Łacińskiego, [w:] *Koronacja Obrazu Matki Boskiej Pocieszenia w kościele Ojców Jezuitów we Lwowie*, k. 37.

odrodzenia w mieście¹⁰⁶. Przygotowania do wydarzenia rozpoczęły się od tego, że superior lwowskiego domu, ks. Stanisław Sopuch, napisał prośbę do arcybiskupa Bilczewskiego, aby ten „upoważnił do wystarania się w Rzymie o pozwolenie na uroczyste ukoronowanie”¹⁰⁷. Prośba została wysłuchana i zatwierdzona w Rzymie. Wydarzenie zostało zaplanowane na 28 maja. Procesja rozpoczęła się w kościele św. Piotra i Pawła i przebiegała przez plac św. Ducha do placu Mariackiego, gdzie umieszczono rzeźbę Matki Boskiej. Wydarzenie miało charakter nie tylko religijny, ale i dla miejscowych Polaków – patriotyczny. Podczas uroczystości odbyła się tradycyjna polska gra na trąbce z ratusza i na balkonie kościoła. Wybór obrazu też nie był przypadkowy. Była to kopia ikony подарowana Towarzystwu Jezusowemu przez papieża Piusa V z bazyliki Matki Bożej Większej w Rzymie. Znajdowała się w kościele św. Piotra i Pawła we Lwowie od 1630 r., ale w 1773 r., kiedy zniesiono zakon jezuitów, rząd austriacki nakazał skonfiskować jej biżuterię. Nowe zdobienia obrazu w 1905 r. miały postać korony kazimierzowskiej i jagiellońskiej. Nieprzypadkowo w prasie lwowskiej Bogurodzica była nazywana „Królową Korony Polskiej”¹⁰⁸.

Po koronacji obrazu Matki Bożej w 1906 r. we Lwowie odbyło się kolejne ważne wydarzenie, które dotyczyło właśnie działalności zakonu jezuitów. Był to zjazd byłych uczniów konwiktu tarnopolskiego we Lwowie. Wydarzenie trwało cztery dni (26–29 maja). Jego inicjatorem był hrabia August Dzieduszycki, który wcześniej pomagał zakonowi w odbudowie kaplicy św. Benedykta. W wydarzeniu brali udział także jezuici, którzy byli nauczycielami i wychowawcami w konwikcie tarnopolskim. W niedzielę 27 maja członkowie zjazdu uczestniczyli w nabożeństwie, które odprawił ks. Szymon Tychowski, a wieczorem w procesji z okazji rocznicy koronacji ikony Matki Bożej w kościele pw. św. Piotra i Pawła, której przewodniczył arcybiskup Bilczewski¹⁰⁹. Jednym z rezultatów zjazdu było wydanie książki *Pamiętnik Zjazdu Konwiktorów tarnopolskich z roku 1856–1886, we Lwowie, w dniach 26, 27, 28, 29 maja 1906*, która zawierała wiele przydatnych informacji na temat działalności konwiktu, np. wspomnienia wychowanków z ich życia w szkole¹¹⁰.

Przez długi okres galicyjscy jezuici próbowali ustanowić radę koordynacyjną sodalicii mariańskich dla lepszej relacji między stowarzyszeniami i stworzenia platformy nowych możliwości współpracy. Jeszcze w styczniu 1895 r. we Lwowie odbył się zjazd delegatów sodalicii mariańskich prowadzonych przez Towarzystwo Jezusowe z prowincji galicyjskiej. Przedstawicielami jezuitów byli ks. Henryk

¹⁰⁶ H. Кісь, *Коронація ікони Богородиці в 1905 р.*, <https://lia.lvivcenter.org/UK/EVENTS/CORONATION-ICON/> [dostęp: 10.12.2021].

¹⁰⁷ ATJKr, rkps nr 1006, Kurenda konsystorza metropolitalnego lwowskiego..., k. 38.

¹⁰⁸ H. Кісь, *op. cit.*

¹⁰⁹ *Zjazd byłych uczniów konwiktów tarnopolskich*, „Nasze Wiadomości” 1906–1909, nr 2, s. 140–141.

¹¹⁰ *Ibidem*, s. 143.

Jackowski, ks. Alfred Wróblewski, ks. Stefan Bratkowski. Na zjeździe powstał Związek Krajowy Sodalicji Mariańskich, ośrodek, który miał znajdować się we Lwowie¹¹¹. Właśnie wtedy postanowiono wydać pierwsze czasopismo „Sodalis Marianus”, które istniało w latach 1896–1897. Wówczas pomysł nie wyszedł poza prace edytorskie nad czasopismem¹¹². Nie oznacza to, że idea zjednoczenia sodalicji mariańskich z Galicji zniknęła z planów prowincji. W dniach 11–12 maja 1913 r. we Lwowie odbył się zjazd delegatów 20 sodalicji kobiecych z archidiecezji lwowskiej¹¹³. W kongresie wzięło udział 400 delegatów. Na kongresie obecni byli także abp Bilczewski oraz 11 jezuitów, którzy zostali moderatorami w tych stowarzyszeniach. Kongres dotyczył głównie edukacji i wychowania młodzieży w szkołach¹¹⁴. Głównym celem wydarzenia była próba nawiązania współpracy między kobiecymi sodalicjami mariańskimi w archidiecezji¹¹⁵.

Towarzystwo Jezusowe aktywnie próbowało zrealizować ideę koordynacji swoich sodalicji z Galicji i często podnosiło tę kwestię na łamach krakowskiego „Sodalis Marianus”, ale dopiero w 1914 r. pomysł zbliżył się do realizacji. Zjazd męskich sodalicji mariańskich odbył się we Lwowie 31 maja i 1 czerwca. Było na nim ok. 300 uczestników, w tym ks. Stanisław Sopuch i ks. Henryk Haduch. Zjazd odnowił Związek Krajowy Sodalicji Mariańskich, który zjednoczył ok. 28 sodalicji męskich. Liczyły one, według statystyki z roku 1912, 1288 członków. Statut Związku Krajowego został opracowany przez moderatorów i prefektów tych sodalicji, którzy przedtem zgromadzili się w konwikcie jezuickim w Chyrowie¹¹⁶. Oprócz Związku Krajowego powstały związki diecezjalne. Każda diecezja miała własnego moderatora. Stanowisko moderatora męskich sodalicji mariańskich archidiecezji lwowskiej objął ks. Jan Słonkowski¹¹⁷. Departament stosunków diecezjalnych składał się z przewodniczącego, dwóch asystentów i delegata konsystorza biskupiego miejscowej diecezji, delegata z zakonu jezuitów, czterech konsultorów, z których jeden miał pełnić funkcję sekretarza¹¹⁸.

Nie można pominąć faktu, że Lwów był jedynym miastem w archidiecezji, w którym jezuici mieli dwa domy zakonne. Pomysł założenia nowej rezydencji we Lwowie należał do ks. Sopucha. Planowano budowę domu rekolekcyjnego, podobnego do tych, które już wówczas istniały w Wielkiej Brytanii, Holandii,

¹¹¹ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 272.

¹¹² *Związek kraj. męskich sodalicji mariańskich i zjazd delegatów tychże sodalicji we Lwowie dnia 31 maja i 1 czerwca 1914 r.*, „Sodalis Marianus” 1914–1915, nr 4, s. 205.

¹¹³ *Sprawozdanie z I. zjazdu delegatów sodalicji żeńskich z archidiecezji lwowskiej we Lwowie d. 11 i 12 maja 1913*, „Sodalis Marianus” 1913, nr 6, s. 363.

¹¹⁴ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 274.

¹¹⁵ ATJKr, rkps nr 1158, „Głos Narodu” 10 maja 1913, [w:] Akta Rezydencji Lwowskiej dotyczące prawa własności i zwrotu kościoła i kolegium oraz redukcji Mszy św. z lat 1846–1919, k. 166.

¹¹⁶ *Związek kraj. męskich sodalicji mariańskich i zjazd delegatów tychże sodalicji we Lwowie...*, s. 208, 210.

¹¹⁷ S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów...*, s. 275–276.

¹¹⁸ *Związek kraj. męskich sodalicji mariańskich i zjazd delegatów tychże sodalicji we Lwowie...*, s. 210.

Belgii. Pomysł został zatwierdzony przez prowincjała i generała zakonu. W mieście zakupiono działkę przy ul. Dunin-Borkowskich 11 i już jesienią 1907 r. rozpoczęto budowę. Ponieważ budowa wymagała zgromadzenia około 250 tys. koron, jezuici zaczęli zbierać datki¹¹⁹. Kamień węgielny przyszłego domu 29 września 1907 r. poświęcił arcybiskup Bilczewski¹²⁰. Już w następnym roku, 27 sierpnia, jezuici mogli zamieszkać w domu¹²¹. Trzy dni później odbyło się uroczyste poświęcenie rezydencji, w której uczestniczyli m.in. arcybiskup Bilczewski i arcybiskup lwowski obrządku ormiańskiego Józef Teofil Teodorowicz, przedstawiciele władz świeckich oraz niemal cała rada miasta z prezydentem na czele¹²². Dom posiadał 68 pokoi, 2 pomieszczenia gospodarcze i kaplicę na 100 osób. W rezultacie całkowity koszt budowy okazał się znacznie wyższy i wyniósł 485 tys. koron¹²³. Już od początku istnienia domu jezuici przeprowadzali w nim rekolekcje dla różnych stanów ludności. W ciągu pierwszych trzech miesięcy rekolekcje przeprowadzono dla 247 osób¹²⁴. Rekolekcje głoszone wyłącznie dla mężczyzn i trwały one 3–4 dni. Jezuitów odwiedzali także księża, w tym obrządku ormiańskiego, a także liczni kapłani z terytorium Imperium Rosyjskiego. Oprócz duchowieństwa przychodzili przedstawiciele inteligencji, nauczyciele¹²⁵. W 1913 r. jezuici postanowili wybudować większą kaplicę, aby mogli w niej przebywać wszyscy chętni – nie tylko ci, którzy przychodzili na rekolekcje. Budowę rozpoczęto na początku lutego 1914 r., a zakończono w 1916 r., a więc już w czasie Wielkiej Wojny¹²⁶.

Informacja o domu rekolekcyjnym we Lwowie pojawia się w jezuickim katalogu z 1909 r. Mieszkało w nim wówczas 13 osób (6 ojców i 7 koadiutorów)¹²⁷. Przed I wojną światową liczba jezuitów w ich lwowskim domu rekolekcyjnym pozostawała prawie niezmienną. W 1914 r. było w nim 15 osób (9 ojców i 6 koadiutorów)¹²⁸.

¹¹⁹ J. Brząkański, *Dom rekolekcyjny we Lwowie*, „Nasze Wiadomości” 1906–1909, nr 2, s. 480–481.

¹²⁰ A. Betlej, *Kościół p.w. św. Józefa i bł. Andrzeja Boboli oraz dom rekolekcyjny ks. Jezuitów*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, t. 12: *Kościół i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, Kraków 2004, s. 206.

¹²¹ Dom rekolekcyjny miał swoich superiorów. Byli nimi: Stanisław Sopuch (1908–1912), Apoloniusz Kraupa (1912–1913), Alojzy Warol (1913–1916). *Lwów*, [w:] *Encyklopedia wiedzy...*, <https://www.jezuici.krakow.pl/cgi-bin/rjbo?b=enc&q=LWOW&f=1&p=3> [dostęp: 10.12.2021].

¹²² J. Brząkański, *op. cit.*, s. 486–488.

¹²³ A. Betlej, *Kościół p.w. św. Józefa i bł. Andrzeja Boboli oraz dom rekolekcyjny ks. Jezuitów...*, s. 206.

¹²⁴ J. Brząkański, *op. cit.*, s. 491.

¹²⁵ S. Cieślak, *Nabytki książkowe do biblioteki domu rekolekcyjnego oo. Jezuitów we Lwowie (1913–1926)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia V” 2007, F. 47, s. 12–13.

¹²⁶ A. Betlej, *Kościół p.w. św. Józefa i bł. Andrzeja Boboli oraz dom rekolekcyjny ks. Jezuitów...*, s. 207–208.

¹²⁷ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCMIX*, Cracoviae 1909, s. 27.

¹²⁸ *Catalogus dispersae Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1914 in annum 1915*, Cracoviae 1915, s. 28.

* * *

Oprócz Tarnopola i Lwowa Towarzystwo Jezusowe było obecne w innych miastach archidiecezji lwowskiej. W drugiej połowie XIX w. jezuita utworzyli placówki zakonne w Stanisławowie (1883), Czerniowcach (1885) i Kołomyi (1896)¹²⁹. W przeciwieństwie do Tarnopola i Lwowa były to niewielkie placówki zakonne, w których jezuita prowadzili swoją zwykłą działalność. Przed wybuchem I wojny światowej w Stanisławowie przebywało 9 jezuitów (6 ojców i 3 koadiutorów)¹³⁰, w Czerniowcach – 9 jezuitów (6 ojców i 3 koadiutorów)¹³¹, w Kołomyi – 8 jezuitów (5 ojców i 3 koadiutorów)¹³².

W przeciwieństwie do innych placówek zakonnych w archidiecezji lwowskiej działalność Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu i we Lwowie posiadała swoją specyfikę. W 1852 r., kiedy jezuita powrócili do Tarnopola i Lwowa, pierwszy znów stał się miastem, w którym Towarzystwo Jezusowe aktywnie rozwinęło swoją działalność w archidiecezji. Zakon ponownie utworzył konwikt, w którym uczyła się młodzież szlachecka. Nauczycielami byli doświadczeni oraz młodzi jezuita, którzy nie otrzymali jeszcze święceń kapłańskich. Warto zauważyć, że w latach 1856–1886 Tarnopol był jedynym miastem w archidiecezji lwowskiej, w którym Towarzystwo Jezusowe prowadziło działalność edukacyjną. Jezuita nie byli jednak zadowoleni z warunków funkcjonowania konwiktu w tym mieście, co spowodowało poszukiwanie nowego lokum dla placówki oświatowej. Konwikt w Tarnopolu funkcjonował do 1887 r., po czym Towarzystwo Jezusowe otworzyło Zakład Naukowo-Wychowawczy w Chyrowie w diecezji przemyskiej. Od tego czasu liczba jezuitów w Tarnopolu zmalała, ale zakon kontynuował działalność w mieście. Po sprzedaży budynku konwiktu dominikanom jezuita wybudowali kościół pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny i rezydencję, która służyła jako dom trzeciej probacji. Przed I wojną światową zakon przeniósł dom trzeciej probacji do Nowego Sącza, a liczba jezuitów w Tarnopolu stała się jeszcze mniejsza.

Można stwierdzić, że działalność Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu była najaktywniejsza w latach 1856–1886, kiedy w mieście funkcjonował ich konwikt. Po jego przeniesieniu do Chyrowa liczba jezuitów zmalała, a działalność uległa zmianie: kontynuowali oni pracę duszpasterską i zakładali katolickie stowarzyszenia i bractwa. Ponadto w mieście funkcjonował dom trzeciej probacji, co wzmacniało stałą obecność zakonu. Przed wybuchem I wojny światowej jezuita odbywali trzecią probację już w Nowym Sączu, co spowodowało, że placówka zakonna w Tarnopolu przestała się wyróżniać na tle innych w archidiecezji lwowskiej.

¹²⁹ Była też krótkotrwała próba założenia domu zakonnego w Stryju (1904–1905).

¹³⁰ *Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1913 in annum 1914...*, s. 33.

¹³¹ *Ibidem*, s. 21.

¹³² *Ibidem*, s. 24.

We Lwowie działalność Towarzystwa Jezusowego rozwijała się stopniowo. Jezuitom nie udało się odzyskać konwiktów św. Mikołaja, ale wrócili do kościoła św. Piotra i Pawła. Przez pierwsze dziesięciolecia zajmowali się działalnością duszpasterską, zakładali różne sodalicje i bractwa, publikowali swoje artykuły w czasopismach „Przegląd Lwowski” czy „Jedność”. Jeśli w Tarnopolu działalność zakonu stopniowo się zmniejszała, to we Lwowie jego aktywność stale się rozwijała. Najważniejsze wydarzenia we Lwowie, inspirowane i organizowane głównie przez jezuitów, to Kongres Mariański w 1904 r., koronacja obrazu Matki Bożej w 1905 r., a także zjazd byłych wychowanków konwiktów tarnopolskiego w 1906 r.

Lwów był stolicą Galicji, dzięki czemu oferował szerokie pole do prowadzenia różnorodnej pracy duszpasterskiej. Doskonale wykorzystali to jezuici, którzy byli niezwykle aktywnymi duchownymi w przestrzeni miasta – pod koniec XIX w. kierowali ok. 20 stowarzyszeniami katolickimi, a zaledwie parę lat później organizowali we Lwowie uroczystości religijne, wykraczające swoim zasięgiem poza rogatki miasta. To właśnie we Lwowie jezuitom w latach 1913–1914 udało się stworzyć Związek Krajowy Sodalicji Mariańskich, który zrzeszał sodalicje diecezjalne. Poza tym było to jedyne miasto w archidiecezji lwowskiej, w którym jezuici mieli dwie placówki zakonne. Można zatem śmiało stwierdzić, że Lwów był nie tylko centrum archidiecezji, ale także miastem, w którym Towarzystwo Jezusowe działało najbardziej aktywnie od lat dziewięćdziesiątych XIX w. aż do I wojny światowej.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Prowincji Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego, rkps nr 1006, Kurenda konsystorza metropolitalnego lwowskiego obrz. Łacińskiego, [w:] Koronacja Obrazu Matki Boskiej Pocieszenia w kościele Ojców Jezuitów we Lwowie; rkps nr 1158, „Głos Narodu” 10 maja 1913, [w:] Akta Rezydencji Lwowskiej dotyczące prawa własności i zwrotu kościoła i kolegium oraz redukcji Mszy św. z lat 1846–1919; rkps nr 1176, Zakład Naukowy pod Zarządem Towarzystwa Jezusowego w Tarnopolu, [w:] Akta konwiktu tarnopolskiego z lat 1824–1920.

Źródła drukowane

- W.M. Baudiss, O. Kasper Szczepkowski, „Nasze Wiadomości” 1913–1915, nr 4, s. 393–410.
 L. Boem, *Kronika Sodalicyj. Tarnopol*, „Sodalis Marianus” 1910, s. 253–255.
Bractwa dobrej śmierci, „Posłaniec Serca Jezusowego” 1905, nr 11, s. 321–326.
 J. Brząkański, *Dom rekolekcyjny we Lwowie*, „Nasze Wiadomości” 1906–1909, nr 2, s. 480–492.
Catalogus dispersae Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1914 in annum 1915, Cracoviae 1915.
Catalogus dispersae Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1852, Leopoli 1852.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1912 in annum 1913, Cracoviae 1912.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex anno 1913 in annum 1914, Cracoviae 1913.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1873, Cracoviae 1873.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCLXXXVIII, Cracoviae 1888.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCM, Cracoviae 1900.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MCMIX, Cracoviae 1909.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCXCVI, Cracoviae 1896.
Catalogus Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCXCLX, Cracoviae 1899.
Catalogus sociorum et officiorum Provinciae Galicianae Societatis Jesu ineunte anno 1821, [w:] *Catalogi sociorum et officiorum Provinciae Galicianae Societatis Jesu ex annis 1821–1832*, Cracoviae 1900.
Catalogus sociorum et officiorum Provinciae Galiciae Societatis Jesu ineunte anno MDCCCLVII, Leopoli 1857.
Catalogus Universi Venerabilis Cleri Saecularis et Regularis Archidioecesis Leopolitanae ritus latini pro Anno Domini MDCCCLIII, Leopoli 1853.
 H. Czapelska, *Założenie i działalność kongregacji Dzieci Maryi w klasztorze Sacré-Coeur we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa Maryańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia Dogmatu o Niepokalanem Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 1, Lwów–Warszawa 1905, s. 577–584.
Czym jest kongregacja mariańska, „Z Chyrowa” 1906, nr 1, s. 13–20.
 M. Gajewski, *25-lecie Sodalicyi Mar. Panów we Lwowie*, „Sodalis Marianus” 1914–1915, nr 4, s. 236–242.
 J.N. Konopka, *O działalności Akademickiej Sodalicyi Maryańskiej we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa Maryańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia Dogmatu o Niepokalanem Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 1, Lwów–Warszawa 1905, s. 614–618.
 J. Krysa, *Krótkie zebranie ważniejszych szczegółów dotyczących rozwoju Gimnazjum prywatnego OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem od chwili założenia w r. 1883. aż do pocz. r. szk. 1893/4*, [w:] *Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*, Przemyśl 1894, s. V–XI.
Księga pamiątkowa 50-lecia Konwiktu i Gimnazjum OO. Jezuitów w Chyrowie 1886–1936, Kraków 1936.

- Maryański Kongres we Lwowie*, „Posłaniec Serca Jezusowego” 1904, nr 12, s. 453–471.
- J. Sas, *Dawniejsze nazwy i zmiany terytorialne Prowincji Galicyjskiej*, „Nasze Wiadomości” 1910–1912, nr 3, s. 457–468.
- J. Sas, *Konwikt chyrowski w latach 1886–1911*, [w:] *Sprawozdanie Prywatnego Gimnazjum OO. Jezuitów w Bąkowicach pod Chyrowem*, Przemyśl 1911, s. 3–56.
- Sprawozdania. Lwów. Sodalicya pp. Nauczycielek lwowskich*, „Sodalis Marianus” 1912, nr 3, s. 181–182.
- Sprawozdanie Sodalicyi Dzieci Maryi PP. Nauczycielek we Lwowie*, w r. 1905, „Sodalis Marianus” 1906, s. 242–244.
- Sprawozdanie z I. zjazdu delegatek sodalicyi żeńskich z archidiecezyi lwowskiej we Lwowie d. 11 i 12 maja 1913*, „Sodalis Marianus” 1913, nr 6, s. 363–369.
- A. Strzemboszówna, *Sprawozdania. Tarnopol. Sodalicya pań*, „Sodalis Marianus” 1912, nr 1, s. 57–60.
- J. Tichówna, *Sprawozdania. Tarnopol. Sodalicya pań*, „Sodalis Marianus” 1913, nr 2, s. 121–123.
- Uroczystość jubileuszowa ku czci Niepokalanej*, „Nasze Wiadomości” 1904–1906, nr 1, s. 272–280.
- T. Wehr, *Założenie i działalność Sodalicyi Maryańskiej Pań niemieckich we Lwowie*, [w:] *Księga pamiątkowa Maryańska ku czci pięćdziesięciolecia ogłoszenia Dogmatu o Niepokalanem Poczęciu Najświętszej Maryi Panny*, t. 1, Lwów–Warszawa 1905, s. 585–587.
- Zjazd byłych uczniów konwiktu tarnopolskiego*, „Nasze Wiadomości” 1906–1909, nr 2, s. 140–144.
- Związek kraj. męskich sodalicyi maryańskich i zjazd delegatów tychże sodalicyi we Lwowie dnia 31 maja i 1 czerwca 1914 r.*, „Sodalis Marianus” 1914–1915, nr 4, s. 205–223.

Opracowania

- S. Augustynek, *Prowincja Małopolska Towarzystwa Jezusowego w latach 1926–1939*, Kraków 2020.
- A. Betlej, *Kościół p.w. Niepokalanego Poczęcia Najśw. Panny Marii i rezydencja ks. Jezuitów w Tarnopolu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, t. 16: *Kościół i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa ruskiego*, Kraków 2008, s. 305–316.
- A. Betlej, *Kościół p.w. św. Józefa i bł. Andrzeja Boboli oraz dom rekolekcyjny ks. Jezuitów*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, cz. 1, t. 12: *Kościół i klasztory Lwowa z wieków XIX i XX*, Kraków 2004, s. 205–216.
- A.P. Bieś, *Jan Badeni SJ (1858–1899). U początków ruchu społecznego katolików w Galicji*, Kraków 2012.
- A.P. Bieś, *Recepcja społecznego nauczania papieża Leona XIII w publikacjach jezuitów galicyjskich 1884–1914*, Kraków 1996.
- T. Bzowski, *Ojcowie i bracia Towarzystwa Jezusowego zmarli w polskich prowincjach od r. 1820*, Kraków–Warszawa 1932.
- S. Cieślak, *Działalność społeczno-kulturalna jezuitów galicyjskich w stowarzyszeniach katolickich 1856–1914*, Kraków 2013.
- S. Cieślak, *Nabytki książkowe do biblioteki domu rekolekcyjnego oo. Jezuitów we Lwowie (1913–1926)*, „Annales Academiae Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia V” 2007, F. 47, s. 12–27.
- Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995*, oprac. L. Grzebień przy współpracy zespołu jezuitów, Kraków 1996 [wyd. 2, Kraków 2004].
- M. Jagiełło, *Trwałość i zmiana. Szkice o „Przeglądzie Powszechnym” 1884–1918*, Warszawa 1993.
- Z. Jakubowski, *„Przegląd Powszechny” 1884–1985*, Warszawa 1987.
- A. Królikowska, *Chyrowski Zakład Naukowo-Wychowawczy w „Sprawozdaniach”*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, t. 19, nr 2, s. 105–121.

- J. Niemiec, *Zakład naukowo-wychowawczy Ojców Jezuitów w Chyrowie 1886–1939*, Rzeszów–Kraków 1998.
- J. Niemiec, *Z dziejów szkolnictwa jezuickiego na ziemiach Rzeczypospolitej w latach 1564–1886*, „Resovia Sacra. Studia Teologiczno-Filozoficzne Diecezji Rzeszowskiej” 1998, nr 5, s. 263–283.
- S. Pyszka, „Jedność”. *Organ Związku Katolickich Robotników 1898–1902*, Kraków 1996.
- J. Skrabski, *Kościół p.w. św. Wincentego Ferreriusza i klasztor OO. Dominikanów z przynależnymi zabudowaniami w Tarnopolu*, [w:] *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, red. J.K. Ostrowski, t. 16, Kraków 2008, s. 271–305.
- B. Topij-Stempińska, *Uczniowie jezuickich instytucji edukacyjnych w Galicji w XIX wieku. Portret zbiorowy*, Kraków 2019.
- B. Topij-Stempińska, *Źródła do działalności edukacyjnej konwiktów szlacheckich w Tarnopolu*, „Studia Paedagogica Ignatiana” 2016, nr 19, s. 227–241.
- S. Załęski, *Jezuici w Polsce*, t. 5: *Jezuici w Polsce porozbiorowej 1773–1905*, cz. 2: *1820–1905*, Kraków 1906.
- S. Załęski, *Jezuici w Polsce: 5 tomów w jednym, z dwoma mapami*, Kraków 1908.
- S. Załęski, *OO. Jezuici we Lwowie*, Kraków 1880.
- Н. Кісь, *Коронація ікони Богородиці в 1905 р.*, <https://lia.lvivcenter.org/UK/EVENTS/CORONATION-ICON/>.
- Х. Харчук, *Комплекс Культурно-освітнього закладу єзуїтської гімназії та конвікту в м. Хирів*, „Вісник Національного університету «Львівська політехніка»” 2007, № 585, s. 159–163.